

Ярина

Іван Чендей

Ще сяяли ранкові зорі, коли Ілля Митрич вийшов з хати на подвір'я. Рипнули обвислі на гужівках з ліщини двері дощані, в хліві заіржав кінь.

— Но-но, Цигане, мовчи! — озвався Митрич.

Кінь заіржав голосніше і тупнув передньою ногою.

Митрич стояв. Віддалік знімалася кострубата, рамениста, вузлувата, покорюжена роками груша, що тиждень тому бризнула молодим зеленим листом і сама немов повеселіла.

— Гей, гей! Стоїш, і я стою, обоє стоїмо собі! — протягнув старий Митрич співучим, лагідним голосом, яким би тільки пісень співати, внукам казок повідати.— Ти, небого, вже стара. Обоє ми постаріли, бо на землі нічого нема вічного! Ще й камінь не вічний, бо і його вода вимиває, бо і його мороз кришить...

Старий затримав очі на груші, що молодилася весною і терпко пахла солодким білим цвітом.

— Еге, тепер у твоїх дуплах білиці, та розкоріхи, та дятли собі гнізда пороблять... А ти ще жива, бо цвітеш... Бо все під сонцем, під хмарами, на вітрах, на дощах хоче жити...

На груші заспівала пташечка. Ранковим, таким веселим щебетом заллялася, що той спів поплив від хати Іллі Митрича, покотився габою по околиці.

— Співай, співай! Тобі добре, бо жури не маєш. За плугом не йдеш, не сієш, снопів не в'яжеш. Крижі тобі не ломить від ціпа, а поживу всяк день маєш! — Тут уже старий не втерпів, щоб добродушно не докорити отій пташині, що привітала його ранковим співом. Та насправді він радів тому співу по веснах, бо спів піднімав його на ноги, коли тільки збиралося на світанок.

— Синку! Вставай! Вставай! — гукнув Митрич під оборогом, на якому з весни — як тільки цвітом біліли черешні — спав Дмитро.— Синку! Вставай! Йдемо на Лобище, орати йдемо! — кликав батько.

З оборогу ніхто голосу не подавав.

— Шибенику, вставай! Не бійся, весна на тебе прийшла, не спиться тобі вже не лише тому, що в хижі тепло, а ми з матір'ю мусимо прогрівати кості. Не спиться вже тобі й на оборозі! Вандруй, вандруп, небоже, вижий собі з молодості! — притакував старий і сам пішов готувати воза, щоб зібратися в поле. "Най: поспить, доки зберу плуга, борону, а відтак, коли не встане під кліпом ока, тичкою по хребту попрягну, аби знав, як ночі від дня зичити!" — подумав.

Митрич ступав до навісу. Хазяйновито глянув на дьогтем змащені ще вчора осі, тормоснув полудрабками, мов хотів бачити, чи добре лежать в гніздах, й заходився виштовхувати воза. Спершу поволі, потім хутко торохкотнули колеса по брукованому річковим каменем двору.

Коли віз уже стояв перед клунею, старий пішов за хлів. З двох дерев'яних гаків у стіні зняв борону Й, ;МОВ дитину на руках, поніс до воза. Згадав, що між полудрабками спершу має вмонтувати плуга, й відклав борону обіч. Виніс плуга з клуні — дерев'яного, не нового — скільки борозен підняв його лемех! Крекчучи, віддихаючись, піднімав старий плуга на віз. Незручно виряджатися в поле без сина. Дві руки — не чотири, та вже така вона, батьківська любов.

Піднімав борону, клав на полудрабки. Побачив двох жандармів. А з жандармами сільський бохтер Томаш Балабаник. Мов хтось ножем старого пирнув, так зли— хотилося ураз. Зціпив руками теліжки, як оберемок сіна — легкий, туго зібраний. Саджав на воза, наче ніхто з непростених-небажаних гостей до хати не наближався.

— Добрий ранок! — вітався високий, кощавий, чорнявий в лиці, з відпущеними вусами жандарм. Проникливо-запитливими очима дивився на Митрича, бо враз хотів од нього про все довідатися.

Митрич став. Опущені руки — два могутні важелі. Боже, скільки ті руки зробили доброго па землі! Скільки ріллі підняли, скільки зерна висіяли, скільки поклали валків на покосі, скільки оборогів сіна накидали...

Став Митрич — вузлуватий, з наростами, рубцями од громовиць-блискавиць дуб на крутогорі, що вріс корінням глибоко в землю, а стовбуром знявся над нею.

— А що, панове? — господар озвався першим.

— До тебе, Ілька! До тебе! — Томаш Балабаник підморгнув звично стриженим вусом чорним, як би його щось вжалило. Відтоді, як Балабаник став прислужувати при сільському нотарському уряді бохтером — службу цю од панів у тридцять дев'ятім дістав за те, що в першу світову війну був ординарцем мадярського генерала з Великої Угорської рівнини й приберіг від нього іменного кишенькового годинника, — часто стриг вухом і моргав чорним вусом. Селяни піднімали на кпи Томаша Балабаника, діти на вулиці дражнили — шкірили верхньою губою, пани в нотарському уряді дорікали. Та що було чинити? Дехто поговорював, що то нечиста совість крутить Томашем. Пани терпіли цей гандж, бо Томаш служив вірою.

— Де син? — питав жандарм.

— Син? — не розумів Митрич, яка доля привела панів на його мирне подвір'я.

— Ще раз питаю: де син? — Грізно забігали очі жандарма.

— Син?.. Син, прошу панів, спить на оборозі. Еге, як тільки весна настає — ще не всюди черешні цвітуть, а він іде на оборіг спати. Таку звичку змалку має! — пустився старий розповідати.

— Де син? — обірвав жандарм господаря на слові.

— Кажіть, Ілька, бо ці пани не знають жарту! — встрявав бохтер Томаш Балабаник, моргнувши вусом так, що з-під верхньої губи показалися в дешевій оправі під золото два зуби. Їх вставили на фронті замість вибитих копитом генеральського коня.

"Ей, яка шкода, що голову твою не одірвало!" — лукаво глянув Ілько Митрич на Томаша Балабаника з-під насуплених, зайнятих сивиною брів тими очима, що не вміли ховати аїі люті, ані зневаги, бо вони не вміли ховати і доброї ласки, ніжності,

сердечної, часом скупкої посмішки в щирій радості...

— Кажу вам! — мовив Митрич жандармам.— Син на оборозі спить. Еге, збираємося на Лобище, поза богом, сіяти ярину... Я будив його, а він — ні... Знаєте, молоде, чей і ви молодими були. Звечора молодий не засне, а рано не встане, доки сонце в очі не блисне! — розговорився старий.

— Ти, діду, не казки балабонь, а кажи, де сип? — пригримнув менший на зріст жандарм, що досі стояв мовчки і роздивлявся по садибі, паче звідкілясь сподівався непрошеного гостя.

— Та я зараз, зараз! Мій син дома! А як, маємо з ним сіяти ярину! — Митрич ішов будити сина. Повернувся, бо шукав не драбину, не довгу жердку, якою в бік штовхнув би Микулу, що солодко заснув і не чує, який галас на батьковому дворі.

— Ей, Микулко! Микуло-о! Вставай! Вставай, небоже, бо час коня впрягати! — гукає до оборогу, що: нахохлатився, наїжачився поруділими стріхами солом'яної шапки, на вершечку жмутком зібраної до емальованого горшка.

А оборіг мовчав. Височів у ранковому весняному сяєві на садибі Митрича й не давав вісті: є на ньому щось живе чи ні.

Жандарм підійшов до Митрича, сіпнув за рукав: тоді сина докликатися, час до хати. В хаті пани матимуть поважну розмову.

— А ти його буди, буди! — нукав Балабаник.

Митрич миттю не розумів — кепкує бохтер чи радить.

— Та чекайте, зараз шибеника розбуджу! — хутко подався Митрич до клуні. Прибіг з жердкою під оборіг і почав штовхати нею в сіно наверху.

— Та я тебе розбуджу! Кажу — не ходи по ночах та не зводи молодиць, спи в хижі, як всі людські діти. А він на оборіг та на оборіг. Каже, там є чим дихати, а в хижі душно! — вже досадливо говорив Митрич і тою жердкою сердито штовхав сіно в оборозі, бо хотів не лише розбудити сина, а й пнути його в бік у злості.

— Ти, старий дурню! Син пішов у партизани! — мовив сердитий жандарм, коли йому здалося, що Митрич все знає, тільки прикидається дурником.

Батько застиг. Задивився на панів очима, в яких запитання: пани жартують чи кажуть правду?

— Ходіть, Ільку, до хати! Марне діло будити сина! — по-діловому говорив Томаш Балабаник, бо вже і він шкодував Ілька Митрича, що так довго орудує жердкою.

— Та не кажіть! Щоби мій син кудись дівся?.. Принесу лазиво, своїми очима подивлюся... А то він, певно, твердо заснув!..

Жандарм, що більше відмовчувався, наставив багнета сторч, махнув ним у повітрі на знак, що треба іти до хати. Круто скрипнули гужівки на дверях... Тягло капустою в сінях, пахло задимленим горищем, прокуреними кроквами, що давно блистіли шаром диму, мов були поліровані невидимим майстром, який накладав блиск впевнено і ховав під тим полиском первісний колір деревини.

Жандарм зупинився у сінях.

Мигнув очима на горище.

А там клубочився дим — господиня саме встала і розпалила вогонь. Дим виповзав з просмаленого коша, плетеного з лози, мащеного глиною бозна-ким і коли.

Невисока, зсутулена — скільки ночей недоспала, хатньої роботи винесла на кволих плечах! — з добрими, занепокоєними очима, господиня вийшла до сіней. Занесла пілку ковдри, простелила на лаву під стіною, що вікно її дивиться в сад, аби пани сідали. Митрич скося глянув на жінку, та промовчав. Сів на табуреті серед хати, чекав, що буде. Хвилина мовчанки вгніздилася, поки жандарми роздивлялися по Ільковій світлиці. Господиня торохтіла дерев'яними мисками, череп'яними тарілками.

Високий чорнолиций жандарм водив очима по стінах. А на чужаків непривітливо дивилася Митричева хата. Холодом — сирим, пронизливим — дихала земляна долівка, скупе ранкове світло кидала віконна перехрещена рама, з-під зачаділої верхівки кліпала лампа-гасниця, що висіла над столом на скрученій спіраллю пружині, білками великих розплющених очей дивилися на панів порцелянові тарілки, розвішані між іконами під стелею. На тарілках троянди, писані дешевим малярем, півонії, пташки не то вибіліли од прадавності, не то вкрилися пилюгою. Все ж в убоге обладнання хати Митричів тарілки вливали дивної, холодної білизни.

Менший на зріст жандарм дивився па дерев'яний, різьблений нехитрим візерунком мисник, що притулився в кутку біля сінешніх дверей. Потім затримав зір на тому гаку, що був вбитий що сволока і тримав бляшане відро з водою; потім глянув на сволок, з-за якого стирчали з печеними воронками, обручками з черешневої кори денцівки, флюари обіграні — скільки разів тішив ними душу, скільки разів наливав пекучого жалю до серця Ілько Митрич!

Жандарм ткнув пальцем на флюари.

— Стріляє? — встав з сидіння, мов раптом упав на той слід, що міг видати господаря хати, його сина Минулу.

— Що ви, пане жандарк?! Бійтеся праведного бога! То — на радість чоловіку! — здивувався Ілько Митрич тою посмішкою, в якій була селянська простодушність.

Високий на зріст обережно взяв з-за сволока флюару, придивлявся, потім сягнув рукою за денцівкою. Бохтер Томаш Балабаник щось мовив. Митрич того не почув. Томаш взяв до рук флюару її подув.

— Заграйте панам! — пробив.

— Ой Томашу! Дай мені; покій! Я вже й забув, як треба в неї дуги! — відмовився Митрич, бо не хотілося грати.

Балабаник сказав жандармам, що Ілько в селі колись був першим сопілкарем.

Жандарм простягнув сопілку до господаря.

Що не волів би чинити Митрич, тільки б не грати... Та най бачать, що сопілка — не пістоль. Продув денце, пішов до відра, зачерпнув води, промив у сопілці голос, махнув нею в повітрі, струшуючи краплі. Притулив сопілку до уст — і з'явилася в ній душа. Переливчасто, дрібно, добираючи звуки, потім зливаючи їх у мелодію, загравав Митрич. І в хаті війнуло Верховиною, Карпатськими горами. До життя прийшли давні-прадавні роки, що минулися і більше не повернуться. Наче розступилася хата враз, світло в ній

стало. Митрич увесь перетворився в інструмент, що наповняв хату гомоном, піснею, бо в його очах світилися вогники.

— Ей, Маріє, ану іди та розбуди того шибеника! — мовив Ілько до жінки й відклав сопілку за сволок.

— А ти не розбудив?... Та най би ще поспав! — не то з докором, не то з почуттям ласки господиня кинула.

— Та, еге, пани прийшли! Я і сьак, я і так, і тичкою рушав, а він ні та й ні...

Ількові хотілося, щоб стара вийшла з хати, не чула бесіди. Знав Митрич м'яке серце дружини. Досить не панові, а сьакому-такому помітачеві тупнути, гупнути, як вона ходила не своя. А хто знає, з чим оці лобуряки привалили.

Митричка вийшла.

— Кажи, небораче, що привело оцих? — кинув Митрич до Балабаника. Бохтер знітився.— Мені от ярину сіяти, а час дорогий... ніколи тут розбалакувати...

Нижчий жандарм вийняв папери і став валити на Ілька громаду запитань. Про що тільки не запитував! І скільки землі було в Ількового діда, батька, скільки в нього, були коні, не було коней, за яку партію Митрич подавав голос при чеських панах на Закарпатті, ще питав про заборонені книжечки, газети, що їх ніби мав читати син Митрича, хотів знати, хто бував у хаті Митричів, про що говорив син, де був Микула такої ночі, а де був он такої... Багато про що розпитував жандарм, бо Ілько вже думав, що кінця тим запитанням не буде. Сонце знялося високо над обрієм, вже Ілько міг би десять раз повернутися на ріллі плугом, а вони все питають та питають.

Негаразд чув Ілько. Бо й Микула до хати не заходив. Певно, спав не на оборозі. Марія-господиня і сама давно в хаті. Сидить собі в кутку...

Коли протокол був списаний, пан сердито бухнув кулаком по столу:

— Ти, старий, кажеш, що не знаєш, куди дівся твій син! А ми тобі скажемо, щоб ти не журився. Твій син цієї ночі втік до більшовиків.

Потім жандарми насміхалися над Ільковим прадідом, дідом, над ним самим, над всіма простими людьми з Карпатських гір. Говорили, що всіх русинів треба давно було переселити дідько знає куди, щоб і духу не чути по русинах.

Образа кров'ю обілляла серце Ілька. Запекло; в грудях, коли блиснула скупа, вогниста сльоза.

Митрич відчув, що в хаті його чужі люди. В одну мить він готовий був зціпити кулаки, взяти за шию одного, другого. Та що міг чинити голіруч з жандармами при багнетах, при законі?..

— А знаєте, що я вам скажу?

— Що?

— Мій син пішов до наших! Туди його дорога! Він ще прийде сюди! Моя голова сива, я, може, і не діжду тої радості...— почав Митрич. Потім схопився, посміхнувся й мовив:—Та ні, чей доживу і я тої світлої днинки...

Томаш Балабаник вилупив здивовані очі на Ілька. "Чого йому забагнулося? Невже темниці?"—думав.

— Говори, пай знають!—Митрич гукнув до Балабаника, коли той і справді не знав: казати правду жандармам чи таїти? Ількові було б легше!

Коли Томаш передав жандармам все, часом затинаючись, не знаходячи потрібного слова, жандарми зраділи: Менший нудотно повів очима під стелю. Став приглядатися до ікон. Присиджені мухами, задимлені святі дивилися з рам тими плоскими, до всього байдужими очима, на яких немає і найменшої участі в усьому, що коїться. Схопився жандарм з лави до ікон. Став перед портрет том людини з добрим, зажуреним обличчям. Під довгими, спущеними вусами ховалася посмішка. Козацька кучма свідчила, що в тій рамі не ікона, дарма образ в ряді ікон. Жодного з святих в хаті Митричів не огортали чистим вишиваним рушником. А портрет був повитий дбайливо зібраним на верхній рамі вишиваником; до того прикрашений жмутком васильчику: З-за рами ще стирчало кілька гілок лози, зрізаних тієї провесняної пори, коли на деревах ще нема зеленого листу.

— Це хто? — запитав жандарм.

Митрич розсміявся.

— То святий? — знову спитав жандарм.

— Святий! Найбільший із святих великомучеників! То наш святий! Шевченко! — почав Митрич співучим добрим голосом, в якому була не тільки любов до поета, а й зневага до тих чужих людей, що господарювали в Митричевій закуреній хаті.

— А хто він?

— У нас — Шевченко, у вас — Петефі.

— Петефі? — жандарм здивувався, звідки Митрич знає це ім'я, і враз готовий був проникнутися повагою до старого. И тут же знову: — А Шевченко хто?

— Ей ти, грабова довбня! Шевченка треба знати! Ви— диш, я знаю, хто такий Петефі!

Жандарми не вгамовувалися. Питали Митрича, звідки портрет у його хаті, чому він прикрашений вишиваним рушником, чому на верхній рамі жмуток васильчику, чому на іконах немає ні вишиваних рушників, ні зілля?.. А Ілько розповів про все, про все. Про першу світову війну, про друзів па Україні, про те, як зібрався з України в Карпати, про те, як у дарунок дали йому портрет Шевченка.

І став той портрет в хаті Митрича видимою ланкою, що в'язала дім його з великою українською землею... Митрич говорив, що та велика українська земля — і Закарпаття, бо українці — один народ, по яких землях не жили б, якими світами лиха доля їх не ганяла би. Бо є один безсмертний дуб, що має могутній стовбур, широко розкидане гілля, глибоко в землю пущене коріння... Дуб розвивається, зацвітає, шелестить. Були громи, що гуркотіли над ним, були блискавиці, що вогнем палили його, що лезами сікли його; були бурі шалені, що рвали зелений лист і ломили гілля. Та не було того грому, не було тої блискавиці, яка спопелила б його... Бо дуб живий, і жити йому вічно, доки сонце, доки земля, доки небо...

Розвихрений, розбурханий, у той же час величний і прекрасний, Ілько Митрич стояв, бо зіллявся з тою древньою хатиною дідів, прадідів, а та хатина зіллялася

воедино з зеленою грушею, з садом, з високими Карпатськими горами, з небом, що в той ранок високо знімалося над землею. Хатина зіллалася з землею, в якій кості пращурів Митрича, на якій жити і помирати всім Митричам карпатської Верховини.

Коли жандарм потягнувся рукою знімати портрет Шевченка з стіни, Митрич схопився:

— Зайдо! Туди нічого ти не клав, звідти нічого не руш! Бо впаде божя кара на тебе!

Жандарм відступив. Та тільки на мить. Бо високий наставив на Ілька рушницю.

— Дай спокій іродам! — встряла, чуючи біду, господиня — на гамір увійшла до хати.

Митрич насупив брови. Міряв очима одного, другого. Потім глузливо посміхнувся.

— Бери, пануй, смішкуйся над нами, гартуй злість у нас, щоб вона потім тебе палила вогнем! Звідти візьмеш, понесеш, а звідси — ніколи! — Ілько вдарив ся в груди.

Високий подав Балабанику портрет Шевченка.

Вітерець розвівав жмутками пір'я за казанками жандармів.

Промені сонця голками виблискували на холодній криці рушниць, коли жандарми проходили доріжкою від хати Ілька Митрича.

Томаш Балабаник цупив портрета.

Жінка вивела Митрича з розпачливого забуття. Старий за клуню подався. Приніс довгу драбину. Прислонив до оборогу. Під ним поскрипували щаблі. Чіпко брався руками, щоб не зірватися. Здавалося, що в цей ранок, ні, вже не ранок, він дрянався вгору нелюдськими зусиллями. А під солом'яним дахом оборогу лишилося вилежане Минулою одне логовище. Зморшками зібралося чоло Митрича, потім затремтіли губи й з таких добрих, лагідних очей покотилися сльози. І він чув, як прилинуло до серця тоскне, гірке, і сам шкодував, чого йому не двадцять, не двадцять п'ять літ... Тоді знайшов би дорогу через ґруні, через перевали і сам на Схід, щоб звідтіля повернутися і відплатити за кривду...

— Моя кров!—Митрич мовив, задивляючись на Схід, наче там, на ґрунях, що сонцем золотилися, бачив сина.— А я знав, що він не всидить у цьому пеклі... До своїх піде. Бо, еге, моложава вся тікає до більшовиків.

Трусячи кошлатою гривною, рвався вперед у плузі кінь.

Митрич наступав босими ногами на борозну. Чомусь кінь сьогодні ішов не так, як іншим разом, борозна до борозни лягала нерівно... Старий думав про оте, що сіється, що проростає на закарпатській Верховині. А сіється ярина, і вже немає вітрів, які прибили б її до землі — такої праведної і такої грішної кривдою простій людині...

Митрич поглядав на Схід, бо тепер бачив дороги, якими пробирався його син.

— І чого вони торік стали на Карпатах? Чого не прийшли до нас?.. А ми їх так чекали... Та вони прийдуть... Я знаю, що прийдуть. І він з ними приїде!

Митрич швидше погнав коня в плузі.